

УДК 373.3.013.42:37.014.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.97.15>

Л. О. Сущенко

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

С. Е. Корчан

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Запорізького національного університету

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В УМОВАХ РЕФОРМИ «НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА»

У статті розглянуто особливості формування соціальної компетентності молодших школярів шляхом упровадження в освітній процес діяльнісного підходу в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа».

Розкрито поняття соціалізації як однієї з важливих складових формування свідомої й самостійної особистості, яка комфортно почувається в соціумі і здатна до ефективної взаємодії як з добре знайомим колективом та його учасниками, так і з тим, у якому опинилась вперше. Відповідно до цього визначено, що випускник Нової української школи, згідно з Законом України «Про освіту», володіє соціальною компетентністю, а також відповідними їй вміннями, навичками й особистісними якостями, формування яких починається в початковій ланці освіти.

Обґрунтовано, що навчання через гру зацікавлює і захоплює дітей, адже гра є їх основним видом діяльності, тому один із найефективніших підходів виховання, навчання і розвитку особистості молодшого шкільного віку є діяльнісний підхід, в процесі якого учні активні, набувають ключових компетентностей та наскрізних вмінь, необхідних у сучасному суспільстві та для подальшої самореалізації.

Проаналізовано дослідження The LEGO Foundation та визначено, що діяльнісний підхід відповідає п'ятьом характеристикам гри: радісна, значуща, активна, мотивуюча, соціальна, чим підкреслюється необхідність його упровадження в освітній процес для гармонійного розвитку особистості. Наголошується: діяльнісний підхід супроводжується взаємодією з оточенням, серед якого перебуває дитина, що неабияк впливає на формування соціальних і комунікаційних вмінь.

Авторами визначено та аргументовано, що організація середовища, де учні активні учасники освітнього процесу і яке націлене на формування соціальної компетентності молодших школярів на засадах діяльнісного підходу, можливе завдяки застосуванню інтегрованого навчання, до якого належать активне, кооперативне, емпіричне навчання, навчання через відкриття та на основі запитів дітей, проблемне й проєктне навчання, педагогіка Монтесорі; а також інтегрованого навчання, в основі якого спільна діяльність і спілкування.

Ключові слова: соціалізація, соціальна компетентність, учні молодшого шкільного віку, діяльнісний підхід, компетентнісний підхід, інтегроване навчання, реформа «Нова українська школа».

Постановка проблеми. Прогресивність сьогодення, що супроводжується постійними змінами, створенням нового, модернізацією й удосконаленням надбаного, відкриттям винаходів, визначенням нових пріоритетів в усіх сферах життєдіяльності, вимагає від суспільства гнучкості, здатності критично мислити, досягати поставленої мети, швидко пристосовуватись та навчатись упродовж життя. Набуття таких необхідних у сучасному світі навичок активно відбувається у період дитинства, адже він характеризується становленням особистості, формуванням світогляду та підґрунтя поведінки й взаємодії з навколишнім середовищем.

Зміни в світі і мінливість вимог до конкурентоспроможної особистості стають поштовхом до реформування освіти. Згідно з оновленим Законом України «Про освіту» провідною метою освіти є всебічний розвиток особистості, формування у неї ключових компетентностей і наскрізних вмінь, необхідних для успішної самореалізації. Метою повної загальної середньої освіти визначають «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відпові-

дальності, трудової діяльності та громадянської активності» [1].

Таким чином, в Новій українській школі враховують те, що учні закладу загальної середньої освіти в процесі навчання мають оволодіти вміннями, які будуть корисними, насамперед, у повсякденному житті. Враховуючи те, що ми постійно перебуваємо в соціумі, необхідними стають вміння висловлювати власну думку, сприймати ідеї інших, попереджати конфліктні ситуації, провадити спільну діяльність, допомагати, підтримувати тощо, тому однією з ключових компетентностей визначено соціальну компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема соціалізації особистості актуальна впродовж тривалого часу, тож її дослідженням займалися такі видатні науковці як Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Еріксон, А. Макаренко, В. Сухомлинський. У своїх наукових працях І. Бех, Н. Бібік, Н. Лавриченко, О. Савченко та інші акцентують увагу на формуванні соціальної компетентності молодших школярів.

Необхідним прислухатись до потреб дітей та провадити навчання у формі гри вважали Ш. Амонашвілі, М. Монтессорі, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, С. Русова, В. Сухомлинський та інші. Впровадження діяльнісного підходу в освітній процес у своїх роботах розглядають І. Андрущенко, О. Онопрієнко, Р. Паркер, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Рома, Б. Томсон та ін.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що існує змістовна база вивчення соціалізації особистості, але це питання потребує постійного дослідження із врахуванням зміни поколінь і відмінностями між ними. Не менш вагомими є дослідження гри, яка, не зважаючи на зміну поколінь, залишається провідною діяльністю в житті дитини, натомість також вимагає постійного удосконалення та створення нових методів навчання, що відповідають діяльнісному підході.

Мета статті – розкрити аспекти психолого-педагогічного супроводу формування соціальної компетентності молодших школярів на засадах діяльнісного підходу в умовах реформи «Нова українська школа».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Потрапивши до нового середовища кожен стикається з необхідністю адаптуватись до незвичних умов, правил. Процес адаптації довготривалий і складний, особливо для молодших школярів, які опинились в одному з перших у своєму житті колективі одноліток, що, зазвичай, залишатиметься незмінним впродовж всього навчання в закладі загальної середньої освіти. Для початківців успішний процес адаптації є важливим, адже сприяє мотивації до навчання, прагненню пізнавати нову інформацію, а також впливає на соціалізацію.

Поняття соціалізації розглядають як процес включення в суспільство та інтеграцію людини в різні соціальні групи, що сприяє становленню соціального індивіда, формуванню соціальних якостей, ціннісних орієнтацій, знань і навичок, а також трансформація природжених властивостей та засвоєння елементів культури, соціальних норм і цінностей, притаманних суспільству [2, с. 79].

Соціалізацію особистості науковці визначають як «двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки, визнаних у суспільстві), внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда» [3, с. 934].

Підсумовуючи визначення науковців, розуміємо, що соціалізація – це взаємодія з соціумом, що сприяє набуттю соціальних норм, цінностей, традицій, отримання досвіду діяльності з оточуючими, під впливом чого відбувається формування особистості. В процесі соціалізації дитина отримує досвід завдяки якому може ефективно співпрацювати як в добре знайомому, так і в невідомому колективі, розвиває особисті якості і наскрізні вміння, що є необхідним у сучасному світі та подальшій самореалізації, а також відповідає меті освіти.

Так, однією з ключових компетентностей молодшого школяра, відповідно до Концепції Нової української школи та Державного стандарту початкової освіти, визначено громадянські та соціальні компетентності, які ґрунтуються на ідеях справедливості, рівності прав і можливостей, охоплюють ефективні форми поведінки у громадському та соціальному житті. Опанування соціальною компетентністю характеризується виявленням поваги, співчуття і розуміння до оточуючих, толерантністю, вмінням співпрацювати, попереджати конфлікти і знаходити вихід з різних життєвих і невизначених ситуацій, розуміння загальноприйнятих правил поведінки і спілкування [4; 5].

Отже, соціальна компетентність молодших школярів – це формування особистості, яка співпрацює на засадах недискримінації й поваги із дотриманням норм поведінки і спілкування, вміє донести власну думку і сприймає позицію інших, йдучи на компроміс, усвідомлює власні емоції і діє в нестандартних ситуаціях, адаптується у незвичних умовах.

Основним методом опанування соціальної компетентності є набуття досвіду шляхом спільної діяльності і спілкування з оточуючими, насамперед з однолітками, адже саме в молодшому шкільному віці спілкування з ровесниками набуває нового значення і неабияк впливає на формування власного «Я».

Провідним способом взаємодії з оточенням і оточуючими для дитини як дошкільного, так і молодшого шкільного віку є гра, за допомогою якої вона пізнає навколишнє середовище. Дитяча гра привертала увагу видатних педагогів, які вважали необхідним будувати освітній процес на засадах дитиноцентризму, враховуючи природне бажання до дій. У процесі власної педагогічної діяльності науковці, серед яких А. Макаренко, М. Монтесорі, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші, дійшли висновку, що вивчення світу шляхом гри і самостійної діяльності приваблює дитячу увагу, доступно та цікаво відкриває нові знання, надає можливість проявляти емоції, розвивати здібності, набувати досвіду та, спираючись на нього, досліджувати різноманітні життєві ситуації, сприяє всебічному розвитку і формуванню особистості, здатної до життя в суспільстві.

На основі подібних думок в нормативно правовій базі оновленої системи освіти України одним із провідних підходів впроваджують діяльнісний підхід. Сучасні дослідники системи Нової української школи, активно досліджують провадження освітнього процесу на засадах діяльнісного підходу і визначають його ефективним для формування ключових компетентностей здобувачів освіти.

Застосування діяльнісного підходу в освітньому процесі, на думку Л. Шелестової, мотивує учнів збагачувати власні знання й пізнавати навколишній світ за допомогою різних видів діяльності, адже нова інформація не надається у готовому вигляді, а спрямована на самостійне її розуміння й опанування шляхом спроб і помилок. За такого підходу здобувачі освіти опановують навичку навчатись впродовж життя, здатні до самоконтролю та рефлексії, висловлюють власну позицію й активно співпрацюють з іншими тощо [6, с. 25–26].

У спільній роботі І. Андрусенко, Н. Котелянець та О. Агеєва зазначають, що завдяки діяльнісному підходу учні сприймають навколишнє середовище системно, різнобічно й емоційно, що сприяє формуванню цілісної картини світу, збагачує знання учнів та надає можливість застосовувати їх на практиці [7, с. 104].

У своїй статті О. Язловецька визначає діяльнісний підхід як «спрямованість освітнього процесу на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь особистості, застосування теоретичних знань на практиці, формування здібностей до самоосвіти і командної роботи, успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію» [8, с. 250].

Отже, діяльнісний підхід розуміють як організовану навчально-пізнавальну діяльність, що спрямована на формування в учнів вміння опановувати необхідну інформацію, знаходити способи вирішення проблемних ситуацій, критично мислити, вміння на основі наявних знань розв'язувати

нові завдання. Це ефективний спосіб набуття знань, у якому діти здійснюють активну різноманітну діяльність, взаємодіють і спілкуються, який спрямований на розвиток особистості і є основою для формування компетентностей [9, с. 81].

На важливість значення гри у житті дитини, а також необхідність створювати освітнє середовище з врахуванням діяльнісного підходу звертається увага в діяльності The LEGO Foundation. Вони переконані, що навчання через гру розвиває творчих, вмотивованих дітей, готових діяти в будь-якій ситуації та здатних навчатись впродовж життя, а отриманий під час гри досвід сприяє поглибленому навчанню і є оптимальним способом залучення дітей до діяльності. Спираючись на доказову літературу та власні дослідження, науковці LEGO Foundation, визначають, що діяльнісний підхід (навчання через гру) – це «методика викладання, у якій ігрова, ініційована дитиною діяльність поєднується з фасилітацією вчителя, щоб сприяти розвитку низки очікуваних результатів навчання» [10, с. 66].

Вивчаючи ігрову діяльність дітей, дослідники LEGO Foundation виокремлюють п'ять характеристик гри: радісна, значуща, активна, мотивуюча, соціальна, завдяки яким навчання через гру та діяльнісний підхід мають значний вплив на всебічний розвиток особистості, що супроводжується формуванням наскрізних умінь й навичок, оволодінням ключовими компетентностями, необхідними в сучасному світі та для успішного майбутнього. Такий висновок було створено спираючись на те, що [11]:

1) Позитивні емоції, зацікавленість, вмотивованість, а найголовніше – відчуття радості під час процесу гри і схвалення дорослих є рушійними у розвитку дитини та сприяють покращенню короткочасної пам'яті, підвищенню уваги й когнітивної гнучкості, мотивації й допитливості, креативного мислення, пластичності та контролю стресу, готовності долати нові виклики.

2) Все, що робить дитина, має бути пов'язаним з її досвідом, необхідними у повсякденному житті вміннями й навичками, тоді діяльність є значущою та сприяє збагаченню досвіду й побудові зв'язків між теорією і практикою, спрямована на формування й розвиток міркування за аналогією, пам'яті й мотивації, метакогнітивних процесів і впевненості, вміння швидко усвідомлювати нову інформацію і встановлювати важливі зв'язки.

3) Активною гру робить розумова та фізична включеність дитини в діяльність, що є цікавою й інтуїтивно зрозумілою, за якої дитина досліджує та знаходить нові способи взаємодії з предметом, бере участь у розв'язанні проблем, набуває навичок саморегуляції, здатної до саморефлексії та самовдосконалення, пропонування ідей та прийняття рішень.

4) Гра є мотивуючою, адже дозволяє робити помилки, повторювати та удосконалювати дії, не обмежуючи у кількості спроб, за допомогою чого у дитини підсилюється наполегливість, формується критичне та креативне мислення, когнітивна гнучкість, набувається навичка навчання впродовж життя.

5) Соціальність гри проявляється в спільній діяльності дітей, завдяки якій розширюється мережа соціальних контактів, формуються комунікаційні і соціальні вміння, саморегуляція й гнучкість, моделі і світогляд дитини, що є підґрунтям для навчання і розвитку впродовж життя.

Упроваджуючи діяльнісний підхід важливо враховувати, що його ефективність залежить від зацікавленості молодших школярів в освітній процес, який має бути із застосуванням різних методів, засобів, прийомів, і відповідати інтересам та уподобанням учнів.

Дослідники LEGO Foundation пропонують застосовувати інтегроване навчання, що відповідає діяльнісному підходу і об'єднує в собі:

- Активне навчання – орієнтується на інтереси дитини та надає право вибору, що сприяє зацікавленню та активному включенню дитини в процес діяльності, де поєднуються отримання нових знань і їх зв'язок з життям.

- Кооперативне навчання фокусується на спільній роботі учнів у невеликих групах, де всі учасники беруть активну участь в обговоренні і вирішенні поставлених проблем, співпрацюють задля досягнення спільної мети.

- Емпіричне (експериментальне) навчання ґрунтується на здобутті учнями досвіду шляхом дослідження та експериментування, демонструє зв'язок між навчанням і повсякденним життям, інтегруючи в освітній процес життєві ситуації, створює між вчителем та учнями довірливі стосунки.

- Навчання через відкриття передбачає готовність учнів до самостійної (індивідуально, в парах, групах) діяльності, яка базується на раніше набутих знаннях, допомагає будувати взаємозв'язки та вдосконалювати когнітивні навички, збагачує досвід.

- Навчання на основі запитів дітей спирається на принцип дитиноцентризму і здійснюється шляхом дослідження питань, які цікавлять учнів; надає можливість експериментувати, досліджувати, створювати проекти.

- Проблемне навчання пропонує учням в група питання, що актуальне не тільки для них, а й для суспільства. Досліджуючи проблему діти розуміють її нагальність і вбачають важливість набуття вміння вирішувати проблемні ситуації.

- Проектне навчання мотивує до продуктивної командної роботи, під час якої учні розподіляють завдання між собою, досліджують, обмінюються ідеями, домовляються, працюють задля досягнення спільної мети – створення проекту і подальшого його представлення.

- Педагогіка Монтесорі приваблює дітей можливістю робити власний вибір у спеціально облаштованому середовищі, де вони самостійно взаємодіють з предметами індивідуально, в парах або групах, таким чином розвиваються, набувають необхідних вмінь, навичок й досвіду, досліджують і пізнають навколишнє середовище [10].

Зазначені підходи інтегрованого навчання зацікавлюють дітей, сприяють активному, радісному, значущому, соціальному, мотивуючому навчання у комфортному для учнів форматі гри, тож їх впровадження в освітній процес початкової освіти сприятиме всебічному розвитку дитини, набуттю необхідних у сучасному світі наскрізних вмінь, формуванню ключових компетентностей, серед яких соціальна, завдяки постійній взаємодії учасників освітнього процесу.

Доречно також звернути увагу на інтерактивне навчання, за якого учні і вчитель рівноправні активні учасники освітнього процесу, які постійно співпрацюють і спілкуються між собою, навчають один одного, розглядають, демонструють та аналізують життєві ситуації, пробують себе у різних ролях, вирішують проблеми, з якими можуть стикнутись в реальному житті тощо, набувають необхідного досвіду і соціальних навичок. За інтерактивного навчання відбувається формування особистості, яка прислухається до власних потреб, критично й водночас креативно розв'язує проблемні ситуації, може відстояти власну позицію і здатна до самовдосконалення впродовж життя.

Висновки і пропозиції. Отже, в молодшому шкільному віці відбуваються активні зміни в свідомості дитини, виникають нові властивості особистості, формується власне «Я», на що, зокрема, впливає середовище, в якому перебуває дитина. Опанування соціальною компетентністю в цей період є вкрай важливим, адже впливає на усвідомлення власних емоцій та потреб і врахування почуттів інших, здатність проявляти критичне й креативне мислення під час вирішення незвичних життєвих ситуацій, розуміння прийнятих в суспільстві норм поведінки і спілкування, ідентифікацію себе у соціумі, подальшу соціалізацію в нові колективи.

Позитивний вплив на формування соціальної компетентності має діяльнісний підхід, який орієнтується на потреби й інтереси дітей, враховуючи їх вікові й психолого-педагогічні особливості. Освітній процес на засадах діяльнісного підходу спрямований на постійну активну діяльність дитини, серед яких взаємодія з однолітками, під час якої набуваються вмінням формувати, висловлювати й аргументувати власні думки, усвідомлювати ідеї інших, планувати й розподіляти обов'язки, домовлятися й приймати спільне рішення, допомагати один одному, попереджати й вирішувати конфлікти, працювати разом для досягнення спільної мети тощо.

Список використаної літератури:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Симферополь : Універсум, 2012. 536 с.
3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти : Міністерство освіти і науки України. 2016. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
6. Шелестова Л. В. Діяльнісний підхід. *Реалізація технологій профільного навчання в закладах загальної середньої освіти* : метод. посіб. / О. В. Малихін та ін. Київ : КОНВІ ПРИНТ, 2021. С. 25–29.
7. Андрусенко І., Котелянець Н., Агеєва О. Особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах нової української школи. *Початкова освіта* / упоряд. О. М. Топузов, А. В. Лотоцька, О. В. Онопрієнко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. С. 102–110.
8. Язловецька О. В. Компетентнісний підхід як основа реформування освітнього процесу. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2022. Вип. 206. С. 247–253.
9. Вашуленко О. В. Варіативність уроків компетентнісно орієнтованого навчання грамоти (читання) першокласників. *Організаційні форми навчання у початковій школі* : посібник / за наук. ред. Н. М. Бібік. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. С. 68–89.
10. Навчання через гру та діяльнісний підхід : огляд доказів (Біла книга) / Дженніфер М. Зош та ін. Біллунд : LEGO Fonder, 2017. 39 с.
11. Нейронаука та навчання через гру : огляд доказів (Біла книга) / Клер Лю та ін. Біллунд : The LEGO Foundation, 2017. 27 с.
12. Паркер Р., Томсен Б. Діяльнісний підхід у школі. Біллунд : LEGO Fonder, 2019. 75 с.

Sushchenko L., Korchan S. Psychological and pedagogical support for the formation of social competence in primary school students based on the activity approach in the context of the “New Ukrainian School” reform

The article examines the peculiarities of forming social competence in younger students by introducing an activity-based approach in the educational process of the New Ukrainian School.

The concept of socialization is revealed as one of the key components in shaping a conscious and independent personality, comfortable in society and capable of effective interaction both with familiar groups and individuals, as well as with new environments. It is established that, according to the Law of Ukraine «On Education» graduates of the New Ukrainian School possess social competence, as well as relevant skills, abilities, and personal qualities, whose development begins in primary education.

It is substantiated that learning through play engages and motivates children, as play is their primary type of activity. Therefore, one of the most effective approaches to educating, teaching, and developing younger school-age children is the activity-based approach. Through this approach, students remain active participants, acquiring key competencies and transversal skills necessary for modern society and future self-realization.

Research by The LEGO Foundation is analyzed, demonstrating that the activity-based approach aligns with five characteristics of play: joyful, meaningful, active, motivating, and social. This highlights the need to implement it in the educational process for the harmonious development of the personality. It is emphasized that the activity-based approach involves interaction with the environment in which the child is situated, significantly influencing the development of social and communication skills.

The authors identify and argue that organizing an environment where students are active participants in the educational process and which focuses on forming the social competence of younger students based on the activity-based approach is achievable through the implementation of integrated learning. This includes active, cooperative, empirical learning, discovery-based and inquiry-based learning, problem-based and project-based learning, Montessori pedagogy, as well as integrated learning rooted in joint activities and communication.

Key words: socialization, social competence, younger school-age students, activity-based approach, competency-based approach, integrated learning, «New Ukrainian School» reform.